

R. Stemplowski, A. Żelazo (red.), 2002, *Polskie pogranicza a polityka zagraniczna u progu XXI wieku*, Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych – Raporty, 482 s.

Współczesną polską politykę zagraniczną warunkują trzy megatrendy rozwojowe stosunków międzynarodowych: globalizacja, regionalizacja i lokalizm. Kładzie się nacisk na realizację jej celów w wymiarze i za pomocą struktur regionalnych i lokalnych; rządowych i samorządowych. W ramach mniejszych obszarów współpraca międzynarodowa wydaje się bowiem efektywniejsza, łatwiej znaleźć tutaj punkty styczne, a poprzez rozwiązywanie wspólnych problemów zwiększać poziom wzajemnego zaufania i bezpieczeństwa. Procesy zachodzące na „najniższym szczeblu”, w bezpośredniej bliskości granicy, są więc powiązane z polityką zagraniczną państwa realizowaną przez władze centralne.

Recenzowana publikacja podejmuje problematykę polskich pograniczy u progu XXI wieku, poszukując związku między zachodzącymi tam procesami społecznymi a polityką zagraniczną. Jej aktualność wynika z widocznych obecnie geopolitycznych przeobrażeń najbliższego sąsiedztwa Polski oraz zmiany charakteru współczesnych granic państwowych. Rosnąca przepuszczalność granic spowodowała zmianę sytuacji społeczno-gospodarczej obszarów pogranicznych, dając im impuls do poszukiwania płaszczyzn wzajemnej współpracy.

Omawiany raport został przygotowany na zlecenie Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych celem zaprezentowania stanu badań nad współczesnymi polskimi obszarami pogranicznymi. Piętnastu autorów, specjalistów z różnych ośrodków naukowo-badawczych, podjęło próbę odpowiedzi na dwa podstawowe pytania: Jak procesy społeczne zachodzące na pograniczu wpływają na polską politykę zagraniczną? Jak polityka zagraniczna Polski wpływa na procesy społeczne zachodzące na pograniczu?

Dobór autorów gwarantuje całościową analizę polskich pograniczy w omawianym opracowaniu. Prezentują oni różne podejścia metodologiczne, dokonując analizy na podstawie zgromadzonej bazy empirycznej, wiedzy historycznej lub ograniczając się jedynie do refleksji teoretycznej.

W pracy starano się wyjść poza wąski zakres problemów związanych z polskimi obszarami pogranicznymi. Podjęto problem ich tożsamości, geograficznego i politycznego zasięgu oraz instytucjonalnego aspektu ich funkcjonowania (podstaw prawnych i rozwiązań organizacyjnych). Zainicjowano

ponadto dyskusję nad współczesnym znaczeniem pojęć podstawowych: polityki zagranicznej, współpracy transgranicznej i pogranicza, celem wyznaczenia ich zakresów. Brak zgody wśród badaczy co do terminu „pogranicza” („obszaru pogranicznego”, „przygranicza” etc.) rodzić może wiele wątpliwości. Termin ten rozumiany jest dwojako; jako „obszar współpracy wokół granic państwowych” lub też jako „obszar stykowy, położony po jednej stronie granicy”. W pierwszym przypadku odpowiada mu określenie „obszaru transgranicznego”, w drugim – „obszaru przygranicznego”. Autorzy skoncentrowali się na polskiej stronie pogranicza, co może sugerować wprowadzenie do tytułu opracowania właściwszego określenia: „polskie obszary przygraniczne”. Wszystko to świadczy o większej złożoności terminu, niż to się pozornie może wydawać. Przeprowadzona w pracy analiza różnych sposobów jego rozumienia oraz jego typologia (Grzegorz Babiński) wychodzi naprzeciw tym wątpliwościom.

Strukturę książki tworzą teksty dwudziestu jeden autorów, zawarte w trzech częściach. Osobną wartością ma wstęp pióra Ryszarda Stemplowskiego, w którym współredaktor wyjaśnia przesłanki podjęcia tematu, doboru autorów oraz koncepcji opracowania, zwracając uwagę na aktualność opisywanej problematyki.

Część pierwsza zawiera piętnaście ekspertyz, będących rezultatem badań ośmiu ośrodków akademickich. Pierwsze trzy ekspertyzy: *Przemiany pograniczy narodowych i kulturowych – propozycje typologii* (G. Babińskiego), *Polityka zagraniczna wobec zmian społecznych z perspektywy obszarów transgranicznych* (Władysława Misiaka) oraz *Polskie pogranicza a polityka Rzeczypospolitej Polskiej w okresie transformacji* (Zbigniewa Kurcza) są próbami odpowiedzi na postawione w raporcie pytania badawcze, bez koncentrowania się na konkretnym obszarze. Interesującym stwierdzeniem W. Misiaka jest potraktowanie obszarów transgranicznych jako swoistych laboratoriów społecznych, „poligonów” wypróbowywania i weryfikacji założeń polityki zagranicznej (s. 47). Z kolei Anna Barbara Kisiel-Łowczyc w tekście „*Północny wymiar polskiej polityki zagranicznej w Euroregionie Bałtyk*”, korzystając z terminologii „północnego wymiaru” Unii Europejskiej, koncentruje się na funkcjonowaniu Polski w Euroregionie Bałtyk, wzbogacając swoje rozważania podstawowymi danymi dotyczącymi tego euroregionu.

Kolejne dwie ekspertyzy traktują o pograniczu z Niemcami: *Problemy społeczne polskiego pogranicza zachodniego a polityka zagraniczna* (Stanisława Cioka) oraz *Pogranicze polsko-niemieckie w kontekście polskiej polityki zagranicznej* (Jacka Kurzępy). Współpraca transgraniczna jest tam najbardziej zaawansowana, traktowana jest bowiem jako przesłanka integracji Polski z Unią Europejską. Szczególne zainteresowanie budzi artykuł J. Kurzępy oparty na wieloletnich badaniach zachodniego pasa pogranicza, w którym autor przedstawia problem transgranicznej przestępczości, kreśląc m.in. sieci powiązań przemytniczych oraz posługując się słownictwem omawianych grup („jumacze”, „mrówki”, „naganiacze”, „lolitki”, „świnki” etc.).

O pograniczu polsko-czeskim w okresie zmian systemowych pisze Jan Róg, a o społeczno-kulturowym kontekście polityki zagranicznej na tym pograniczu traktuje Halina Rusek. Zagadnienie polskiego pogranicza południowego uzupełnia opracowanie *Procesy społeczne na pograniczu polsko-słowackim w kontekście współpracy transgranicznej w Euroregionie Karpackim a polityka zagraniczna państwa polskiego* (Sławomira Rębisza). Całość łączy analiza dotycząca obu granic pióra Lesława Koćwina, poświęcona wpływowi regulacji traktatowych na transgraniczne kontakty ludności zamieszkującej Kotlinę Kłodzką.

Cztery kolejne rozprawy dotyczą funkcjonowania polskiego pogranicza wschodniego. O specyfice pogranicza z Ukrainą piszą: Marian Malikowski i Dariusz Wojakowski (*Polska polityka wobec Ukrainy i mniejszości ukraińskiej a stosunki etniczne na pograniczu polsko-ukraińskim*) oraz Andrzej Miszczuk (*Pogranicze polsko-ukraińskie a polityka zagraniczna III RP*). Andrzej Sadowski szuka natomiast związku między polską polityką wschodnią a procesami zachodzącymi na pograniczu z Białorusią. Wyznaczając przestrzenny zasięg zjawiska „pogranicza”, wyróżnia dwa jego typy: wewnętrzne i zewnętrzne. Zwraca przy tym uwagę na proces przeobrażania się obszarów przygranicznych w pograniczne, wskazując głównie na etniczny aspekt zjawiska. Wreszcie, Marek Proniewski opisuje stan i perspektywy współpracy transgranicznej województwa podlaskiego z Białorusią i Litwą.

Dopełnieniem całości jest analiza *Pogranicze północno-wschodnie Polski a polska polityka zagraniczna. Refleksje nad perspektywą stosunków z obwodem kaliningradzkim* (Arkadiusza Żukowskiego). Autor wskazuje na specyfikę kontaktów polsko-rosyjskich, postulując zbieżność interesów tego pogranicza i polskiej polityki zagranicznej. Słuszna wydaje się teza, iż intensyfikacja działań polityki zagranicznej państwa we wszystkich możliwych aspektach służyć ma zespoleniu pogranicza i tworzeniu poczucia tożsamości jego mieszkańców, stanowiąc dla nich wspólną perspektywę na przyszłość (s. 345). Może to stanowić motto dla procesów zachodzących na wszystkich polskich pograniczach, poszukujących własnej tożsamości, własnego „zakorzenia”.

Kolejna, druga część raportu zawiera komentarze do omawianych analiz, dokonane przez trzech specjalistów (Jerzy Mikułowski-Pomorski, Ewa Nowicka oraz Roman Szul), powołanych przez Polski Instytut Spraw Międzynarodowych. Należy bowiem nadmienić, iż zebrane ekspertyzy zostały ogłoszone na konferencji zorganizowanej przez PISM, co stanowiło przyczynek do dyskusji i wymiany opinii. Możliwość zapoznania się z prezentowanymi tam stanowiskami wydaje się szczególnie wartościowa pod względem poznawczym.

Redaktorzy tomu uznali za konieczne dodatkowe poszerzenie publikacji o opracowania pióra: Grzegorza Gorzelaka (*Pogranicza a polityka zagraniczna RP. Studia nad granicami i obszarami przygranicznymi*), Joanny Kurczewskiej (*Pogranicza a polska polityka zagraniczna*) oraz Adriana Żelazo (*Współpraca międzynarodowa gmin przygranicznych*). Tworzą one osobną, trzecią część

publikacji, stanowiąc próbę całościowego ujęcia problemu polskich obszarów pogranicznych. Tom uzupełnia bibliografia selektywna (zawierająca dokumenty, druki zwarte, artykuły) oraz noty o autorach.

W rezultacie otrzymano zbiór raportów o stanie badań nad polskimi pograniczami, ilustrację rozmaitych sposobów pojmowania treści polityki zagranicznej oraz przegląd stanowisk dotyczących wzajemnego wpływu polskiej polityki zagranicznej i procesów społecznych zachodzących na polskich pograniczach. Przedstawiono wieloaspektowość problematyki – od kwestii teoretycznych, charakterystyki geograficznej, ekonomicznej i społecznej, poprzez analizę przemian zachodzących w obszarach przygranicznych, do polityki władz państwowych i samorządowych wobec nich, a nawet wskazano zachodzące tam zjawiska patologiczne.

Jak spostrzegła J. Kurczewska, w książce pojawia się kilka głównych wątków, z których wymienić można wątek definicyjny, problematyzujący oraz wątek autonomicznej refleksji nad polityką zagraniczną i problemem pogranicza. Prace należą do różnych dziedzin nauki, do różnych specjalizacji w obrębie tych dyscyplin, łącząc socjologię, politologię, studia regionalne, geografii polityczną, co daje efekt interdyscyplinarności (s. 427). E. Nowicka dodaje, iż zauważa się w niej dwa zasadnicze poziomy dyskursu: poziom opisu historycznego i opisu współczesnych wydarzeń i faktów oraz poziom postulatów, wartości i norm wyrażający się w ocenach i sformułowaniach normatywnych (s. 371).

Podkreślić należy, iż opracowanie jest rezultatem badań prowadzonych przez autorów o uznanym autorytecie i dorobku naukowym, co stanowi dodatkową rekomendację. Nie do przecenienia jest aktywne uczestnictwo części z nich w procesach zachodzących na polskich pograniczach, co podnosi wartość merytoryczną i poznawczą zawartych w pracy rozważań. Studia nie koncentrują się na jednym pograniczu czy też jednym typie relacji transgranicznych. Podziw budzi ich wszechstronność, a przez to oryginalność. To względnie całościowe podejście do problematyki czyni pracę szczególnie cenną dla osób realizujących w praktyce kontakty transgraniczne każdego szczebla. Ponadto może stanowić ona „istotną pomoc w określaniu możliwości i warunków adaptacji społeczności lokalnych pograniczy do celów strategicznych stawianych przez elity państwowe” (s. 431).

Recenzowana książka określa stan wiedzy o polskim pograniczu, trudno bowiem wskazać podobne, tak całościowe i wielowątkowe ujęcie tematu w literaturze przedmiotu. Stanowi obszerną prezentację materiału badawczego, zasługując tym samym na życzliwe rekomendowanie.

Wojciech Modzelewski